

Emocionalita ve filosofické reflexi

Autor: Sebastian Jirgl

Abstract

Emotionality in philosophical reflection. – The article discusses the concepts of emotion, human emotionality or inclusions. It deals with meaning, which now occupy the above concepts in philosophical reflection. It compares different approaches to these phenomena in the context of philosophy, as a stand-alone social science and draws implications that arise from the different approaches to these concepts. The article attempts to capture the important facts of our time, in relation to these concepts. It tries to objectively evaluate the current position and importance of these concepts in social and philosophical discourse. It highlights the most transparent difficulties in grasping these concepts. At the same time, it comes up with a possible prediction of further development and possible improvement.

Keywords: emotions, emotionality, inclusion, Levinas

Klíčová slova: emoce, emocionalita, inkluze, Levinas

Príspevek si klade za cieľ byť pokusom o hodnotný vzhľad synergickej povahy. Práce nemá sloužit jako redundantní, nic neříkající „placatost“, měla by mít v sobě určitou ontologickou hloubku, nutnou pro poctivý náhled na problematiku. V názvu lze rozpoznat větší množství pojmů, kterými se budu zabývat. Lidské emoce a emocionalita, city, problematika inkluze. Jakýsi filosofický a pedagogický průsečík výše uvedených pojmů by nakonec měl být cílem celého mého snažení.

Kniha, kterou jsme četli před deseti roky, a kterou si přečteme dnes, se nám může jevit jakožto naprosto odlišné dílo. Změnil se snad s odstupem času autor? Bylo dílo upraveno, vzhledem k novým skutečnostem či záměrům jeho tvůrce? Člověk postupně dochází k tomu, že to nebude knihou samotnou, ta zůstala nakonec stejná, ale bude to naší vlastní osobou, naší entitou. Znalosti, vzhledy a pohledy na danou věc, na život samotný, se mohly diametrálně proměnit. Problém či dílo promýšlíme v jiných souvislostech a vycházíme z jiných počátků, z jiného arché. To, co vládne našemu životu, může již býti jiné. Stejně tak různorodost jednotlivých příspěvků a náhledů na toto téma bude jistě něco všudypřítomného a zároveň vysoce žádoucího. „Navíc není-li možné nalézt v každém člověku univerzální podstatu, která by byla lidskou přirozeností, existuje přece jen jistá lidská univerzalita údělu.“¹

Sám sobě musím přiznat, že s odstupem času míra aproximace u textů, které se snažím formulovat, spíše klesá, nabývá nežádoucí tendence. Člověk pak vždy najde něco, co by stálo za to přeformulovat, více rozvést či doplnit. Nicméně to, o čem mluví již Hérakleitos a precizuje to Kratylos, je něco, čemu se z naší lidské pozice nejde vyhnout nebo spíše nelze

---

¹ SARTRE, Jean-Paul. *Existencialismus je humanismus*. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 41.

se s tím nasetkat. *Panta rhei*, s tím se člověk musí ve své omezenosti vypořádat, ať chce, nebo ne.

Téma lidských emocí, lidských citů je hojně reflektovanou tematikou nejen v literatuře filosofického a etického typu, ale také v ostatních duchovědách.² Nespočet publikací na poli psychologie, sociologie, antropologie nenechává tyto pojmy bez povšimnutí. Obrovské množství autorů vystavělo své názorové teze, právě na oscilaci kolem uvedené problematiky. Nejedná se tedy o téma, které by filosofie reflektovala „pouze“ v rámci svých osobitých hranic, ale o fenomény všeobecně prostupující celou naši společnost a novodobý diskurz.

Vnímání těchto pojmů bude u každého jedince společnosti uchopováno zcela bez debat, pod vlivem vlastních dispozic a osobitých východisek. Je třeba si uvědomit, že téma lidských emocí, emocionality člověka, rezonuje ve filosofii velmi výrazně a svébytným způsobem. Důležitou skutečností je, že emoce každého člověka (každého člena našeho společenství) nelze (a ani by to nemělo být cílem našeho snažení) oddělit od samotného *ratia*, od rozumu, který je vlastní celému lidskému druhu, bez výjimky (to, jak ho, kdo používá, je již věcí druhou). Anzenbacher ve svém známém díle píše: „Živočichové nejen poznávají (čijí, vnímají) ‚vnějšek‘, nýbrž také zaujímají k tomuto vnějšku postoj: cítí, žádají, snaží se, pudově vyhledávají.“³

Pro lidský druh, se tedy nakládání s emocemi jeví jako něco přirozeného a vlastního. Člověk je jimi prostupován po celý svůj věk, od kolébky do hrobu, nelze se z nich úplně vymanit. V návaznosti na historický a společenský vývoj celého lidského druhu lze hovořit také o tendencích, které se k lidské emocionalitě staví spíše negativně (samozřejmě nejen v rámci filosofie, ale i v rámci ostatních oborů). V období helénismu, v období následné přeměny principu fungování antické polis (potažmo celé společnosti), můžeme najít u stoiků pojmy, jako je například *adiaphora*, která má vést člověka ideálně k určité *ataraxii*. Ona lhostejnost, ona nezabarvenost lidské bytosti, právě po emocionální stránce, má člověka dovést k jeho *telos*, k jeho životnímu účelu, vhodnému místu.⁴ Skeptici hovoří o tom, že člověk nemá nic o světě mínit, nemá pouštět své emoce, svůj subjektivní úsudek z pomyslné uzdy. Co z toho pro člověka na konci helénismu plyne? Zaručí mu to duševní klid. Ovšem je otázkou, zda je to klid žádoucí, nejedná se spíše o jistou formu otupělosti?

Na výše vyřčené otázky můžeme vhodně navázat paralelou na dnešní moderní dobu, ve které žijeme, která je, pro naše časově omezené lidské existence, dobou určující. Tyto tendence dnes velmi výrazně vyvstávají, kupříkladu v návaznosti na fenomén lidské smrti a jeho postavení v našich životech. Hans Jonas ve svém operis magni uvádí, že smrt již pomalu ale jistě není organickou součástí našeho života, která přirozeně zajišťuje kontinuitu našich životů, je postupně něčím nežádoucím. Uvádí pojmy jako „terapeutická urputnost“, kdy se lékař nebo pečovatelský personál za každou cenu snaží udržet pacienta při životě. Mluví o tom, že

² Jak bychom mohli nazvat dnešní „moderní“ společenské vědy. Např. W. Dilthey tuto terminologii hojně užívá v rámci své filosofické činnosti a tvorby.

³ ANZENBACHER, Arno. *Úvod do filozofie*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1990, s. 115.

⁴ Jak lze nalézt již u Aristotela. Důležitá je ona *sofrosyné*. Přílišný důraz na odklon od emocí, od lidské přirozenosti (ve smyslu přirozenosti, jak o ní hovoří kupříkladu Jan Amos Komenský, tedy něco, čím se odlišujeme od povahy přírody, ne to, co s ní máme společného) nás může dostat až na půdu čistého karteziánství a jeho *more geometrico*. Člověk, jakožto lidská bytost, je pak výrazně redukován a zároveň ochuzen o širší rozměr lidského bytí.

smrt bude v blízké budoucnosti, docela jistě, možností naší volby.⁵ Malé děti se dnes neberou na pohřby, vždyť jsou na to ještě malé. Člověk je postupně uměle odkloněn od své podstaty a věci k sobě nepouští. To, co k nám přichází (*schicken*), čemu jsme vystaveni, nemělo by, za každou cenu, býti odkloněno. Nemáme se snažit zbavit se toho, vymanit se z toho vlivu. Současný člověk by si měl prožít ono *deinos*. „Pokud smutek je ontologické povahy, pak je nutné se na něj připravovat ve výchově a ve vzdělávání, v umění a jinde.“⁶

Emmanuel Levinas v rámci své filosofie mluví o tom, že lidská emocionalita, která může mít podobu samoty, úzkosti, pocitu strachu,⁷ pocitu zapření, odmítnutí ze strany druhého, je něco, z čeho se nemáme snažit vymanit svoji existenci. Naopak, máme v tom prodlévat, máme to k sobě tzv. pustit.⁸ Onen posvátný *chórismos*, to je to, oč má člověk, ve svém lidsky omezeném bytí, usilovat.⁹ V návaznosti na Levinase a jeho myšlenky je třeba zmínit, že dle něj, se naopak máme snažit vymanit z něčeho úplně jiného. Mluví o tzv. pozemských živinách, což je něco, co je pro člověka dnešní společnosti typické, je mu to vlastní. Ony živiny definuje jakožto skutečnosti, které nás odvádějí od pravého života, nás od sebe samých. Jsou to běžné prožitky současného člověka. Jsou to prožitky časné, uspokojí náš život, náš *apetitus* pouze v horizontu *hic et nunc*. Jakýkoliv prvek transcendence, prvek jakéhokoliv přesahu, zde velmi výrazně absentuje. Jedná se o descendentní formu lidského zacházení se sebou samými.

Lidstvo, celá naše civilizace, žije na planetě Zemi, která je kulatá. Člověk se vždy, nějakým způsobem, vztahuje ze středu dál. Míříme k nějakému horizontu, k místu, kde se protne nebe s mořskou hladinou. V duchu filosofie výchovy Jana Patočky je potřeba říci, že člověk by vždy měl směřovat až za ten pomyslný horizont. Musí mít v sobě imanentně obsažen prvek transcendence, nějakého přesahu. Podle Patočky je nutné v životě člověka něco vyššího chtít.¹⁰ Máme se snažit o vyvázání se z každodennosti běžného života. Naše každodenní snažení, samotná lidská existence, by neměla být vystavěna pouze na kontinuálním uspokojování časných potřeb, na prožívání lidského života pouze v horizontu aktuálního uspokojení a vyvolání žádoucích emocí. „Život, to není jen obstarávání všedního dne, ale je to i prožití přesazitelnosti, jež není pochopitelná ze subjekto-objektové dimenze okolního světa.“¹¹

To by nakonec mělo být i jedním z nejdůležitějších úkolů současného školního systému, současných pedagogů. Ukázat svým žákům, že náš život nemá být založen pouze v prožívání žádoucích emočních reakcí a následného uspokojení, ukázat jim širší hledisko.

⁵ JONAS, Hans. *Princip odpovědnosti: pokus o etiku pro technologickou civilizaci*. Praha: OIKOYMENH, 1997.

⁶ HOGENOVÁ, Anna. *Intencionalita a fenomenologie*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta, 2015, s. 225.

⁷ Ať se jedná o *die Angst*, nebo o jeho závažnější podobu, v rámci terminologie Martina Heideggera, ze kterého, hlavně v rámci svých raných prací, Levinas hojně vychází.

⁸ LEVINAS, Emmanuel. *Etika a nekonečno*. Praha: OIKOYMENH, 2009.

⁹ Můžeme si pod tímto pojmem představit chlapce drápajícího se z jeskyně na denní světlo u Platóna. Patočkova vojáka v zákopu během války. Bytost, krácející po provaze nataženém nad bezednou propastí u Nietzscheho. Vždy se ovšem bude jednat o veskrze totéž, a to sice o to, vydržet to. Unést tíhu té situace, i když ještě nemám všechna východiska (ani je, ze své podstaty, mít nemohu) a tápám. To je něco, co je pro člověka dnešní hypermoderní společnosti extrémně obtížné a onen *eón* dnešní doby, dnešního světověku (řečeno terminologií Radima Palouše) je orientován úplně odlišným směrem.

¹⁰ PATOČKA, Jan. *Filosofie výchovy*. Praha: Univerzita Karlova. Pedagogická fakulta, 1997.

¹¹ HOGENOVÁ, Anna. *Jak pečujeme o svou duši?* Praha: Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta, 2009, s. 91.

I v duchu spodního proudu výchovy, o kterém mluví Hérakleitos a Nietzsche. Štěstí může být založeno v neštěstí, bolest může přejít ve slast, to všechno nás učí až život samotný. To všechno nás učí filosofie. „Zde selhávají popisné funkce slova, zde přichází něco úplně jiného a nového, co nesmírně obohacuje každého jednotlivce, a co dělá z písečných pouští na Měsíci něco nevyřetitelně obohacujícího a krásného.“¹²

Emoce a emocionalita člověka budou vždy rezonovat v koexistenci s pojmy, jako je vůle, láska nebo nenávisť. Představa, že lze strojově oddělit emoce, emocionalitu nebo naše pocity od našeho rozumu, je scestná. Teď, více než kdy dřív, můžeme v souvislosti s naší epochou¹³ mluvit o tom, že tyto snahy jsou více než aktuální (jsou takřkajíc na pořadu dne). Naše současnost a většinová společnost přistupuje k lidské emocionalitě povětšinou v duchu čistého pragmatismu. Fenomény jako *Gestell* a *Machenschaft* prostupují ducha dnešní doby. Lidské pocity tak najednou, v porovnání s univerzální objednávkou a technickým zařízením nezdají se býti tak moc důležité. Naše současná doba není tedy dobou revoluční, jak by řekl dánský filosof Kierkegaard, který ve svých dílech zkoumá, mimo jiné, právě emoce a pocity, které zažíváme například při nelehkých životních volbách a rozhodnutích, ale spíše dobou nivelizovanou. Dnes je spíše moderní k sobě své emoce a pocity tzv. nepouštět, jak již bylo zmíněno v předcházejících částech práce.

Naše společnost je totalizující, řečeno slovy Levinase. K jedinci se nepřístupuje jako k zvláštnímu temporálnímu jsoucnu, které osciluje kolem přítomného okamžiku a vztahuje se ke své budoucnosti, případně vychází ze své minulosti. Dnešní době vládne digitální myšlení a technologický pokrok.¹⁴ Nejlepší pro plně fungující a efektivní systém, zdá se, by byla redukce člověka na pouhé číslo. Byl by tak pouhým zástupným znakem v systému, se kterým se dá efektivně a rychle nakládat, případně se dají „opravovat“ vzniklé anomálie. Byli bychom pak zbaveni veškerých emocí. Levinas mluví o tom, že ona totalita je neschopnost připustit jedinečnost toho druhého, právě v jeho osobité jedinečnosti.¹⁵

Jako lidstvo se snažíme o maximalizaci našeho výkonu, naší produkce. Lidské pocity a emoce, zejména ty negativní, jsou něco, co člověka tzv. zdržuje od tohoto výkonu a produkce. V duchu Hegelovy filosofie se neustále musíme projevovat a ukazovat se (nejen sami sobě, ale i ostatním). Nietzsche mluví o gradaci, o *Übermächtigung*, která je absolutně nutná.

Přítom oblast lidské existence, každého lidského života, je něco, co se nedá nějakým zázračným způsobem urychlit. Každý člověk si musí prožít život sám za sebe a v sobě (jak o tom nakonec hovoří opět Jan Patočka, je důležité žít náš život v pravdě, nejen pro sebe, ale hlavně ze sebe!). Naše lidství za nás nakonec nikdo nevykoná. To nejdůležitější v životě člověka se děje v čase, kdy vlaky neujíždí. Nelze předat nějakou šablonu či návod, kuchařku, postup jak. Odpověď na tuto otázku si každý člověk musí najít sám v sobě a vůbec to není jednoduché, vlastně ani jisté, zda se mu to, během jeho života, povede. Čin k našim vlastním

---

¹² *Ibid.*

¹³ Lze-li vůbec ještě mluvit o naší současnosti, jako o epoše lidského věku. Pod tlakem postupného zborcení moderny vstupujeme do postmoderny, která se také následně modifikuje. Současný světověk, který převládá v lidské společnosti, v korelaci s pojmy jako nihilismus či *der Wille zur macht*, je něčím, co ve vývoji lidské společnosti nemá obdoby.

¹⁴ To, čeho se Jan Patočka obával, když říkal, že lidská jedinečnost, humanita, musejí mít v našem světě přednost před technickým, technologickým a ideologickým hlediskem.

¹⁵ LEVINAS, Emmanuel. *Totalita a nekonečno*. OIKOYMENH, 1997.

---

emocím a k vlastnímu prožití života uvázl. Václav Bělohradský hovoří o tzv. věčné pubertě, jakožto nepřekročitelném horizontu života, to je nejúčinnější technologie moci v naší pozdní průmyslové době. Nedovolují nám dospět. Zapomíná se na celek, na to podstatné, na zakotvení člověka.

Pouze se, v duchu dvojznačností, oznamuje, ale neprožívá se. Dle mého úsudku by se tedy měl současný člověk dnes daleko více pouštět do vlastní sebereflexe právě se svými pocity, se svojí emocionalitou, neuzavírat se před nimi. Je to stejně předem prohraný boj a ony nás, dříve či později, dostihnou. To, že se dnes člověk uzavírá před svými pocity a neprožije si je, je strašná škoda. Je nutné k sobě pustit nejenom pozitivní emoce, ale právě i ty negativní (jako je smrt, ztráta blízkého člověka apod.). Tyto emoce nakonec v našem životě mohou být často i daleko významnějšími. Mohou nás posunout do jiných souvislostí se světem a se sebou samými. „Smutek je pokynem po cestě k otevřenosti celku, jímž je bytí samo.“¹⁶

Co se týče pojmu inkluze, budu se snažit být věčný a stručný. Elementárním pojmem pro mě byly právě lidská emocionalita a emoce člověka. Pojmem inkluze rozumíme určitou podobu snahy poskytnout všem rovné šance ke vzdělání a rozvinutí svých dispozic. Z možnosti vzniká skutečnost, ontologický typ pohybu u Aristotela, který dokážeme vnímat, až když se možnost stane skutečností, dává vědět, že možnosti se stávají důležitějšími, než je následná skutečnost sama (lze nalézt již u Jana Amose Komenského a jeho představy světa možného, myslitelného, zakotveného v Bohu, který postupně přechází do „reálného“ světa. Jeho myšlenka připodobňuje ideje v razidlo v rukou Boha a přírodu modifikuje do podoby tzv. otištěného světa). Je tedy velmi důležité zachovat u každého ony možnosti.

Opět, podobně, jako v předcházející tematice emocí a lidské emocionality, lze najít mnoho paralel a souvislostí s filosofií samotnou. Myšlenka fenoménu inkluze je, do určité míry, žádoucí, ovšem extrémně náročná k zdárnému převedení do každodenní praxe. Její uvedení v život, v našem kulturně sociálním prostředí, není ideální a nejedná se o lehké splnitelný úkol. Opět se lze obrátit k filosofii Emmanuela Levinase a jeho myšlenku totality. Schopnost pochopit a připustit k sobě pouze to, co je identické nebo velmi blízké našemu druhu myšlení, je právě tak typické pro dnešní dobu, jako pro fenomén inkluze.¹⁷

Za předpokladu, že bude proces inkluze zaštiťovat onu jinakost druhého, onu nezrušitelnost, onen distanc, který zůstane neporušen ve vztahu k druhému, můžeme o něm hovořit jakožto o přínosu. V momentě, kdy bude na úkor prospěchu většiny či celku rušit onu jinakost druhého, stane se něčím silně nežádoucím a pro lidskou společnost bude představovat velké nebezpečí. Jan Patočka říká, že člověk má žít v tom, co spojuje a otevírá, ne v tom, co rozděluje a zavírá. Levinas definuje lásku k tomu druhému jako to, co nás nakonec „zachraňuje“. „Láska není možnost, nevyplývá z naší iniciativy, je bezdůvodná, zaplavuje nás i zraňuje, a přece já přežívá v ní.“¹⁸

---

¹⁶ HOGENOVÁ, Anna. *Intencionalita a fenomenologie*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta, 2015, s. 225.

¹⁷ Pod záštitou rovných příležitostí pro všechny, pod záštitou společného cíle, o který máme usilovat, tak dost možná dochází k redukování oné jinakosti každého svébytného jedince. Zachovat onen distanc vůči tomu druhému, který je o tolik jiný, je velmi náročný úkol. Nezrušit jinakost druhého, to by mělo být hlavním imperativem.

¹⁸ LEVINAS, Emmanuel. *Čas a jiné: Le temps et l'autre*. Praha: Dauphin, 1997, s. 149.

Levinas ve svém filosofickém díle klade extrémní důraz na naši odpovědnost k těm, kteří se nemohou bránit, kteří jsou křehcí, bezmocní. Těm bychom měli věnovat největší péči a pozornost (zároveň se tak budeme věnovat sami sobě, je to vztah, který zakládá naši vlastní subjektivitu).¹⁹ Musíme chápat jinakost druhého jako něco, co je nepřevoditelné a původní. Není v naší moci ji nerozpoznat či neuznat její přítomnost. Musíme uznat toho druhého v jeho jinakosti, v jeho odlišnosti vůči nám. O toto by se primárně měl snažit i proces samotného inkluzivního vzdělávání. Jednak je zde patrný požadavek na to dát šanci na vzdělávání každému, nevyčleňovat nikoho, ale na stranu druhou, to nemůže znamenat jeho násilnou přeměnu nebo změnu jeho bytostné povahy a přirozenosti. Jedná se o nanejvýš citlivý a náročný proces, jehož provedení je něčím velice obtížným.

Lidské emoce a emocionalita jsou tedy něco, před čím bychom neměli utíkat nebo se uzavírat, ale čemu bychom naopak měli vycházet v ústrety a pracovat s nimi právě v reflexi se sebou samými. „Správně vidíme jen srdcem. Co je důležité, je očím neviditelné. Smysl pro to, co je očím neviditelné, je třeba kultivovat.“²⁰ V rámci karteziánství ovšem můžeme nalézt spíše: „Karteziánský člověk musí dokonale kontrolovat své emoční pohnutky, protože na úrovni intelektu se jejich účinek projevuje vždy jako pokles schopnosti úsudku.“²¹

Toto tvrzení beze zbytku vystihuje přístup dnešního člověka a jeho počátky lze nalézt právě v novověku u Descarta. Dle mého názoru ona reflexe, kterou by měl každý sám za sebe a ze sebe vykonat, je něco, co nám obohatí život nesmírným přínosem a posune to naši existenci do úplně nových rozměrů. Člověk, který dokáže konstruktivně pracovat se svými minulými prožitky a využívat je ve vztahu ke své vlastní budoucnosti, k budoucím prožitkům, je extrémně vnitřně bohatý. To se učíme již v rámci fenomenologické teorie v první polovině 20. století, u Husserla. Svůj vhled do dané problematiky bych si dovolil uzavřít citátem Jana Patočky: „Oč člověku jde, je právě to, na čem lpí celým svým srdcem a čeho se nemůže vzdát, navzdory všemu praktickému a přítomnému.“²²

---

¹⁹ LEVINAS, Emmanuel. *Objevování existence s Husserlem a Heideggerem*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2014.

²⁰ PEŠKOVÁ, Jaroslava, SCHÜCKOVÁ, Ladislava. *Já, člověk... Jak dělat vědu o člověku dnes a zítra*. Praha: SPN, 1991, s. 12.

²¹ NICOLA, Ubaldo. *Obrazové dějiny filozofie*. Praha: Euromedia Group – Knižní klub, 2006, s. 318.

²² PALOUŠ, Radim. *Komenského Boží svět*. Praha: SPN, 1992, s. 3.

SEZNAM LITERATURY

ANZENBACHER, Arno. *Úvod do filozofie*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1990. ISBN 80-042-5414-4.

HOGENOVÁ, Anna. *Intencionalita a fenomenologie*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta, 2015. ISBN 978-80-7290-845-5.

HOGENOVÁ, Anna. *Jak pečujeme o svou duši?* Praha: Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta, 2009. ISBN 978-80-7290-395-5.

JONAS, Hans. *Princip odpovědnosti: pokus o etiku pro technologickou civilizaci*. Praha: OIKOYMENH, 1997. ISBN 80-860-0506-2.

LEVINAS, Emmanuel. *Čas a jiné: Le temps et l'autre*. Praha: Dauphin, 1997. ISBN 80-860-1933-0.

LEVINAS, Emmanuel. *Objevování existence s Husserlem a Heideggerem*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2014. ISBN 978-80-7465-127-4.

LEVINAS, Emmanuel. *Totalita a nekonečno: (esej o exterioritě)*. Praha: OIKOYMENH, 1997. ISBN 80-860-0520-8.

LEVINAS, Emmanuel. *Etika a nekonečno*. Praha: OIKOYMENH, 2009. ISBN 978-80-7298-394-0.

NICOLA, Ubaldo. *Obrazové dějiny filozofie*. Praha: Euromedia Group – Knižní klub, 2006. ISBN 80-242-1578-0.

PALOUŠ, Radim. *Komenského Boží svět*. Praha: SPN, 1992. ISBN 80-042-5615-5.

PATOČKA, Jan. *Filosofie výchovy*. Praha: Univerzita Karlova. Pedagogická fakulta, 1997. ISBN 80-86039-33-1.

PEŠKOVÁ, Jaroslava, SCHÜCKOVÁ, Ladislava. *Já, člověk... Jak dělat vědu o člověku dnes a zítra*. Praha: SPN, 1991. ISBN 80-04-21766-4.

SARTRE, Jean-Paul. *Existencialismus je humanismus*. Praha: Vyšehrad, 2004. ISBN 80-702-1661-1.

(Mgr. Sebastian Jirgl je doktorandem filosofie na Katedře filosofie a občanské výchovy UK PedF.)